

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

АЛТУХОВА А.В.

ПРОБЛЕМА ЗАСВОЄННЯ МІЦНИХ ЗНАНЬ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К.Д. УШИНСЬКОГО

Одним із головних завдань навчання є оволодіння учнями міцними ґрунтовними знаннями, уміннями та навичками, які завжди можуть бути застосовані на практиці. Було б не справедливо вважати питання засвоєння міцності знань проблемою тільки сучасної шкільної науки. Своїм корінням воно сягає сивої давнини. Так, починаючи з “Великої дидактики” Я.А. Коменського, який уперше в історії порушив питання про основи міцності (ґрунтовності) навчання, це питання і до сьогодні залишається актуальним. У вирішенні проблеми засвоєння міцних знань важливим є вивчення досвіду прогресивних педагогів минулого. Лише за умов об’єктивного, неупереджуваного аналізу історії освіти можна виявити сучасні тенденції її розвитку і накреслити шляхи її подальшого вдосконалення.

Особливий інтерес для нас становлять дидактичні погляди та ідеї великого вітчизняного педагога другої половини ХІХ ст. Костянтина Дмитровича Ушинського, думки якого не втратили свого значення і в наш час. Слід відзначити, що ідеї вченого про міцність засвоєння знань стали одним із важливих етапів розвитку теорії навчання.

Мета статті – узагальнення поглядів К.Д. Ушинського щодо формування свідомих та міцних знань.

Основні пошуки у сфері вдосконалення навчального процесу педагог, перш за все, спрямовував на забезпечення свідомого й міцного засвоєння знань. К.Д. Ушинський різко виступав проти “зубріння” та схоластики в шкільному навчанні, тому на перший план він висував вимогу виховувати розуміння того, що вивчається. Педагог тісно пов’язував свідомість навчання з міцністю отриманих знань. Він підкреслює, що неможливе активне навчання, яке не супроводжується розумінням. На його думку, і свідомість, і активність невіддільні: активність є формою, у якій здійснюється свідоме навчання. Він зазначав, що знати напам’ять – ще не означає знати. Критерій якості знань – ступінь їх розуміння учнями.

К.Д. Ушинський визначав такі необхідні умови для успішного оволодіння свідомими та міцними знаннями, а саме: порівняння та зіставлення; використання наочності та індуктивного методу, зв’язок навчання з життям; спонукання учнів до розмовного висловлення результатів навчальної діяльності; посилення розумової діяльності відповідно до пізнавальної можливості учнів, озброєння їх уміннями та навичками навчальної праці.

Необхідність міцного засвоєння знань визначається загально-педагогічною концепцією педагога, основою якої є ідея народності у навчанні та вихованні. К.Д. Ушинський вважав, що вітчизняна педагогічна наука має бути побудована з урахуванням національних особливостей народу, відображати специфіку національної культури. Дотримуючись цього правила, педагог ставив на перше місце викладання рідної мови. К.Д. Ушинський називає рідну мову “дивовижним педагогом”, який багато чому навчає, і навчає дуже легко, ґрунтовно. Тому педагог вимагав, щоб “вихователі турбувалися про те, щоб дитина опанувала скарбами мови та опанувала ними свідомо” [1, с. 164].

К.Д. Ушинський вимагав побудувати навчання на основі вікових етапів розвитку дітей та їх психологічних особливостей. Спираючись на психологічні дослідження, він вважав, що важливою умовою досягнення міцних знань є своєчасність початку навчання. На його думку, передчасне навчання, так само як і запізнення в навчанні, має свої погані сторони. “Передчасне навчання стомлює мозок дітей, вселяє в них невпевненість у своїх силах, а потім і зовсім відбиває охоту від навчання; запізнення ж у навчанні зумовлює відставання в розвитку дитини, набуття нею таких звичок і схильностей, з якими вчителям доводиться напружено боротися” [1, с. 188].

Вивчення педагогічної спадщини К.Д. Ушинського показує, що в трактуванні міцності засвоєння знань, як і в усій своїй педагогічній теорії, учений спирається на дані сучасної йому психології та фізіології. Він розробив цілу дидактичну систему, у якій найважливіше місце відводилося положенню про те, що психічні якості людини формуються в єдності з її нейрофізіологічною основою. У ній розкриті принципи питання відбору змісту освіти, його пристосування до особливостей дитячого віку. Спираючись на матеріалістичну гносеологію, досягнення психології і фізіології, К.Д. Ушинський розкрив особливості розумового розвитку дитини. Він досліджував психофізичну природу навчання, дав аналіз психологічних механізмів уваги, інтересу, пам'яті, уяви, емоцій, волі, мислення, обґрунтував необхідність їх обліку та розвитку у процесі навчання.

К.Д. Ушинський особливу увагу в питанні міцного засвоєння знань приділяв пам'яті. Він дає їй розгорнуте визначення, особливо детально характеризує її діяльність, розглядає пам'ять в онтогенезі, чого немає в його попередників. Учений вказує на різний характер і силу пам'яті під час певних вікових періодів, підкреслює, що “ці періодичні зміни в діяльності пам'яті мають важливе значення і для педагога, який користується пам'яттю вихованця чи не більше, ніж будь-якою іншою його здібністю” [3].

Педагог вимагав бережного ставлення до пам'яті дитини. Це може бути здійснено лише за умови правильного відбору навчального матеріалу, який підлягає вивченню, та вибору раціональних прийомів викладання його вчителем. К.Д. Ушинський зазначав, що “не будь-які уявлення мають бути введені у навчання, а тільки такі, на яких можна буде потім будувати навчання. Повідомлення учням некорисних, непотрібних фактів шкодить

пам'яті, обтяжує її, а не розвиває” [1, с. 199]. Навчальний матеріал для запам'ятовування треба підбирати відповідно до віку учнів, використовуючи при цьому всі їх попередні знання, набуті ще в дошкільному віці. Перевантажувати учнів заняттями не можна, особливо в молодших класах: перевтома учнів у процесі навчання – шкідлива; але навчання не може бути й розвагою.

Міцність знань досягається і запам'ятовуванням навчального матеріалу. К.Д. Ушинський виділяє два способи запам'ятовування – механічне та розсудливе. Під час навчання вчений пропонував використовувати обидва способи. У навчальному матеріалі, який опановує учень, багато такого, що потрібно знати, того, що не може бути переведено, за висловленням педагога, у форму розсудливих асоціацій та розсудливих знань (власні імена, хронологічні дати, географічні назви тощо). К.Д. Ушинський радив всіляко розвивати два види пам'яті – пасивну (мимовільну) і активну (довільну). Але головну увагу педагог приділяв розвитку активному виду пам'яті. Він вважав, що вона має велике значення в розумовому розвитку і практичному житті.

Особливого значення в досягненні міцності знань у початковій школі К.Д. Ушинський надавав створенню в учнів конкретних уявлень про предмети та явища навколишнього життя, для цього він рекомендував широко використовувати засоби наочності на уроці. Уміле їх використання на уроці допомагає учням краще пізнати навколишній світ – природу і життя людей. Педагог писав: “Ви навчаєте дитину яким-небудь п'яти невідомим їй словам і бачите, що вона мучиться над ними довго і даремно, але зв'яжіть з малюнками двадцять таких слів – і дитина засвоїть їх швидко” [1, с. 174]. Проте К.Д. Ушинський виступав проти надмірного захоплення наочністю в навчанні, не переоцінював її значення, радив розумно і в міру користуватись нею.

Головну мету наочності, як підкреслив педагог, становить вправлення спостережливості, логічності та вміння правильно висловлювати свої спостереження та логічні висновки з них. Прикладом умілого використання наочності в навчанні можуть бути його книжки для дітей – “Родное слово” і “Детский мир”.

Надаючи великого значення розповідям педагога за малюнками, він водночас застерігав, що їх треба проводити так, щоб дрібниці в цих малюнках не заступали головного, щоб розповіді і малюнки були цікавими для учнів, легко запам'ятовувались. Предметом таких розповідей може бути все, що доступне розумінню учнів.

Розкриваючи специфіку поєднання наочності та слова, К.Д. Ушинський підкреслював, що “діти мислять формами, фарбами, звуками, відчуттями”, а отже, корисно вдаватися до всіх засобів наочності навчання з тим, щоб органи чуттів дітей брали безпосередню участь у сприйманні навчального матеріалу. “Якщо ви бажаєте, – вчив К.Д. Ушинський, – щоб дитина засвоїла будь-що міцно, то змусьте брати участь у цьому засвоєнні найбільшу кількість нервів; змусьте брати участь: зір, мову, слух, дотик,

нюх та смак (якщо предмети, які вивчають, це допускають)” [1, с. 191]. Так, на думку К.Д. Ушинського, чим більше органів чуття бере участь у засвоєнні образу, тим вірніше під час правильного управління вчителя, глибше, багатогранніше та міцніше лягає образ у свідомість та душу дитини. Багатогранне відображення предмета часто створює не тільки уявлення про предмет, але й сприяє глибокому розумінню його сутності [1].

К.Д. Ушинський по-новому висвітлив роль повторення в навчальному процесі. Він детально розробив його методику. Так, повторення в процесі засвоєння знань має бути безперервним, “запобігаючи забуванню”, але не зводиться до заучування або формального поновлення в пам’яті дитини вже давно забутого нею матеріалу. Засвоєння нового матеріалу в різних варіантах спирається на раніше вивчене та відоме. Повторення вивченого в нових зв’язках сприяє подальшому інтелектуальному розвитку. Педагог підкреслює, що “повторення з метою пригадування забутого показує недоліки учіння та взагалі погане викладання в школі” [1, с. 197].

Будучи представником класно-урочної системи навчання, К.Д. Ушинський велику увагу приділяв розробці методики роботи вчителя на уроці, радив запроваджувати різноманітні найефективніші методики та способи навчання: пояснення нового матеріалу, повторення пройденого, вправи, письмові і графічні роботи учнів, індивідуальні і фронтальні заняття учнів, проведення обліку знань учнів тощо.

Кожний урок, на думку К.Д. Ушинського, повинен мати освітнє і виховне значення. Щоб привчити учнів до самостійної роботи і виховати в них інтерес до навчання, треба багато працювати з ними, допомагати їм у навчанні, розвивати мислення, виховувати працездатність. Аналізуючи дві теорії освіти, що існували в той час, – “формальну” (розвиток пам’яті, уваги, мислення, мови) і “матеріальну” (вивчення матеріалу навчальних предметів), він виступав за розумне поєднання в процесі навчання обох теорій освіти, надаючи великого значення як визначенню змісту навчання, так і розвитку в учнів мислення, пам’яті, уваги і мови.

Отже, якщо спробувати узагальнити цінні здобутки К.Д. Ушинського з приводу оволодіння міцними знаннями, то можна побудувати певний ряд необхідних умов для успішного опанування ґрунтовними, міцними знаннями, які пропонуються видатним педагогом, а саме:

1. Навчання має починатися своєчасно і бути послідовним.
2. Навчання має будуватися відповідно до психологічних особливостей учнів.
3. Порядок та систематичність – одна з головних умов успіху навчання.
4. Навчання має всіляко розвивати в дітей самостійність, активність, ініціативність.

Навчання має бути посильним для учнів, не занадто важким і не занадто легким. “Викладання будь-якого предмета має обов’язково йти таким шляхом, щоб на долю вихованця припадало саме стільки роботи, скільки можуть витримати його молоді сили” [3, с. 24.]

Висновки. Отже, К.Д. Ушинський розкрив зміст понять свідомості, міцності, системності засвоєння знань відповідно до вимог фізіології та психології того часу. Системність, свідомість та міцність знань педагог розглядає в тісному зв'язку одне з одним, що сприяє свідомому й міцному засвоєнню системи знань. Дидактичні ідеї та корисні поради К.Д. Ушинського з приводу формування міцного засвоєння знань у сучасній педагогіці та психології навчання і сьогодні є актуальними, оскільки вони випередили свій час. Саме тому педагоги та психологи до сьогодні звертаються до педагогічної спадщини видатного вченого в пошуках вирішення багатьох питань, які виникають в оновленій національній школі.

Вважаємо, що творче використання теоретичних ідей К.Д. Ушинського з питань формування міцного засвоєння знань дає змогу істотно вдосконалити навчальний процес та збагатити практику школи цінними методичними здобутками.

Література

1. Гончаров Н.К. Педагогическая система К.Д. Ушинского / Н.К. Гончаров. – М. : Педагогика, 1974. – 272 с.
2. История педагогики и современность / [редкол. : проф. Ш.И. Ганелин (отв. ред.) и др.]. – Л., 1970. – 350 с.
3. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 2. – 492 с.
4. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 3. – 510 с.
5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; АПН СССР. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 4. – 525 с.

ГОВОРУН А.В.

ПОГЛЯДИ К.Д. УШИНСЬКОГО НА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ЗВИЧКИ

Актуальність теми дослідження вбачаємо в загостренні інтересу суспільства до проблем моральності, що характерні для сьогодення України. Як відзначено у Концепції національного виховання, моральність особистості – це те стрижневе утворення, яке за умови доведення до необхідного рівня стає фундаментом для розвитку всіх інших її сторін. Саме тому увага науковців з досліджуваної проблеми зосереджена на умовах морального виховання школярів (І. Мар'єнко, В. Сухомлинський), формуванні моральних уявлень та цінностей особистості (О. Вишневський, І. Зязюн), діагностики моральної вихованості школярів (І. Зверева, Л. Коваль, П. Фролов), формування моральної поведінки в умовах сім'ї (Т. Алексенко, В. Котирло).

Метою статті є узагальнення поглядів видатного українського педагога К.Д. Ушинського на чинники формування моральної звички як одного з рівнів морального розвитку особистості.

Як свідчить аналіз педагогічної спадщини К.Д. Ушинського, у своїх працях дослідник розглядав різні аспекти проблем морального виховання. Розмірковуючи над проблемами моральності людини, К.Д. Ушинський,